

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФОРІЄНТАЦІЇ ТА САМОВИЗНАЧЕННЯ ВИХОВАНЦІВ ЗІТ

1. Сутність понять «самовизначення» і «професійне самовизначення»
2. Особливості самовизначення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.
3. Критерії та показники самовизначення.
4. Сутність і основні напрями профорієнтаційної роботи.
5. Етапи професійного самовизначення і профорієнтаційної роботи.

Література:

1. Державна національна програма „Освіта : Україна ХХІ століття” : [затв. указом Президента]. – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
2. Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення : постанова Каб. Міністрів України від 17 верес. 2008 р. № 842 // Уряд. кур’єр. – 2008. – 1 жовт. (№ 182). – Орієнтир. – С. 15–16 ; Офіц. вісн. України. – 2008. – № 72. – Ст. 2426. – С. 53.
3. Концепція державної системи професійної орієнтації населення : проблема, на розв’язання якої спрямована Концепція : затв. постановою Каб. Міністрів України від 17 верес. 2008 р. № 842 // Труд. підготовка в закл. освіти. – 2009. – № 1/2. – С. 3–5.
4. Про затвердження Державної цільової соціальної програми „Молодь України” на 2009–2015 роки : постанова Каб. Міністрів України від 28 січ. 2009 р. № 41 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 7. – Ст. 217. – С. 50. – Дод. 1 : Паспорт Державної цільової соціальної програми „Молодь України” на 2009–2015 роки ; Дод. 2 : Завдання і заходи на виконання Державної цільової соціальної програми „Молодь України” на 2009–2015 роки.
5. Гончарова Н. О. Основи вибору професії : консультативний тренінг / За ред. В.Ф. Моргуна. – Полтава : АСМІ, 2007. – 48 с.
6. Гончарова Н. О. Основи професійної орієнтації / За ред. В.Ф. Моргуна. Навчальний посібник. – К. : Видавничий Дім "Слово", 2010. – 168 с.

7. Коропецька О. М. Профорієнтація та профвідбір : Навчальний посібник / О. М. Коропецька. – Ів-Франківськ, 2009. – 348 с.
8. Побірченко, Н. А. Людина і праця : навч. посіб. для профіл. навчання 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. А. Побірченко, О. П. Сергєєнкова, І. В. Підтілок. – К. : Наш час, 2006. – 178 с.
9. Професійна орієнтація : теорія і практика: науково-методичний посібник [для педагогічних працівників] / За ред. О. В. Мельника. – Івано-Франківськ : “Тіповіт”, 2011. – Вип. № 2. – 279 с.
10. Професія. Кар’єра. Успіх : Метод. посіб. / [Т. Л. Лях, Ю. М. Малієнко, Н. Є. Троценко та ін.] ; за ред. : Т. П. Цюман. – К. : Основа-Принт, 2010. - 132 с.
11. Пряхникова Е. Ю. Профорієнтація : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. Ю. Пряхникова, Н. С. Пряхников. — 2-е изд., стер. — М. : Издательский центр «Академия», 2006. — 496 с.

1. Сутність понять «самовизначення» і «професійне самовизначення»

У психології під **самовизначенням** особистості розуміється «свідомий акт виявлення і утвердження власної позиції в проблемних ситуаціях».

В узагальненому вигляді самовизначення можна і як здатність до здійснення відповідального вибору при усвідомленні власних можливостей і обмежень.

Як всякий вибір самовизначення включає в себе усвідомлення ієрархії власних потреб (що зараз для мене важливіше всього). При самовизначенні людина інтегрує в єдину систему узагальнені уявлення про світ і про самого собі, визначаючи сенс свого існування.

Самовизначення можна розглядати як процес і як певний результат. Самовизначення особистості характеризують в кількох аспектах: соціальному, особистісному, професійному, життєвому, сімейному.

Очевидно, що соціальне самовизначення і життєве за змістом дуже близькі і в певній мірі проявляються через особистісне і професійне самовизначення.

Особистісне та професійне самовизначення також нерозривно взаємопов'язані. Вибір професійної діяльності багато в чому залежить від того, як людина оцінює відношення людей певної професійної групи, а вибір своєї ролі в системі відносин з людьми часто пов'язується людиною з уявленнями про свою майбутню професію.

Незважаючи на те, що професійне і особистісне самовизначення мають багато спільного, а в реальних проявах майже зливаються, можна їх розвести і виділити наступні відмінності :

- 1) «професійне самовизначення» - поняття більш конкретне, його легше зафіксувати (наприклад, за наявності диплома);
- 2) професійне самовизначення в більшій мірі залежить від зовнішніх умов, а особистісне самовизначення – від самої людини.

Професійне самовизначення можна розглядати як засіб для особистісного самовизначення.

В акті самовизначення відбувається співвіднесення образу «Я» («Я-концепція») з індивідуальною картиною світу (картиною світобудови). В залежності від орієнтирів, відносно яких здійснюється самовизначення, - воно може бути особистісним і професійним.

Образ « Я» представляє собою багатомірну структуру:

- нижній рівень образу «Я» становлять переживання, пов'язані із самопочуттям і емоційним ставленням до себе (які почуття відчуваю до себе);
- середній рівень пов'язаний з усвідомленням і самооцінкою окремих властивостей і якостей (далі ці приватні самооцінки складаються у цілісний образ (який « Я»);
- на вищому рівні образ «Я» вписується в загальну систему ціннісних орієнтацій особистості, пов'язаних з усвідомленням нею цілей своєї

життєдіяльності і засобів для досягнення цих цілей (чого хочу досягти, що для мене головне).

Під картиною світу розуміється весь комплекс уявлень людини про навколишнє діяльності, в тому числі і про те, як влаштований світ, уявлення про істотно відповідних типах діяльності.

В залежності від того, що висувається на перший план змісту індивідуальної картини світу при співвіднесенні з «Я-концепцією», відбувається або особистісний (співвіднесення себе з соціокультурними нормами), або професійне самовизначення (співвіднесення себе з світом діяльностей).

Професійне самовизначення – це процес, що впливає на весь життєвий шлях людини, по-скільки дитина повинен здійснити професійний вибір по закінченню школи.

Мова йде про те, що професійне самовизначення вимушено і відбувається в більшій мірі під тиском і вимогою соціуму («ти повинен влаштуватися на роботу або почати вчитися якоїсь конкретної професії!»).

Таким чином, професійне самовизначення може передувати особистісного самовизначення, яке є «приватним», приватною подією індивідуального життя. Процес і результат особистісного самовизначення не прив'язані до конкретного віку і в меншій степені контролюються ззовні.

Для дітей-сиріт особливо важливою і складною є проблема професійного самовизначення. Саме тому дана книга присвячена професійному самовизначенню, яке, будучи частиною соціального становлення дитини-сироти, передбачає входження його в певну сферу трудової діяльності на основі власного волевиявлення.

Найважливіший засіб професійного самовизначення – це цілеспрямована діяльність, що передбачає надання допомоги дітям у свідомому виборі професії у відповідності зі своїми здібностями та інтересами, тобто мова йде про профорієнтаційній роботі.

1.2. Особливості самовизначення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

На процес соціального і професійного самовизначення дитини впливає безліч факторів: особистісних, соціальних, економічних, побутових, екологічних; стихійних і організованих, вплив яких піддається регулюванню з боку педагогів, або коректування їх впливу недоступна для вихователів; об'єктивні і суб'єктивні; макро -, мезо - і мікрофактори .

Безумовно, важливо знати ці чинники, вивчати їх вплив і по можливості коригувати його з метою розвитку здатності дитини до самовизначення. В даному випадку зупинимось на специфічних факторах, які необхідно враховувати вихователям у профорієнтаційній роботі з дітьми-сиротами і дітьми, які залишилися без піклування батьків.

У тому випадку, коли дитина виховується не в родині, а в умовах інтернатного закладу, процес особистісного і професійного самовизначення істотно ускладнюється. Це пов'язано як з особливостями психічного розвитку дітей-сиріт, так і з умовами організації їх життєдіяльності.

Аналіз ситуації дозволяє виділити дві групи специфічних факторів, що негативно впливають на формування загальної здібності до самовизначення: обумовленні позбавленням дитини материнської турботи (що може викликати порушення розвитку) та організацією життєдіяльності дітей в умовах дитячих будинків та шкіл - інтернатів.

Фактори, обумовлені позбавленням дитини материнською турботи.

1. Втрата базової довіри до світу.

Втрата базової довіри до світу проявляється в почутті незахищеності, невірі у власні сили і можливості. В зрештою це може виявлятися у схильності дитини при здійсненні життєвого вибору займати позиції утриманець або правопорушника як найбільш простих формах соціальної адаптації. Такі форми пристосування формуються своєрідні установки по відношенню до людей: або використовувати людей, маніпулювати ними в своїх інтересах, або мстити їм. У першому випадку мова йде про небажання

дитини приймати відповідальність за забезпечення свого життя у майбутньому («буду жити на якусь допомогу, про мене повинні подбати»). У другому випадку мова йде про готовність встяти в кримінальну, протиправну діяльність («навіщо працювати, якщо можна отримати все, що хочеш, використовуючи силу і хитрість»).

2. Перекручення кордонів психологічного простору особистості (ППО)

У науковому контексті **ППО** визначається як персоніфікована частина зовнішнього середовища, яка включає в себе:

- власне фізичне тіло ;
- територію;
- речі;
- соціальні зв'язки;
- цінності ;
- звички.

Таким чином, психологічний простір особистості дитини становить те, що дитина вважає за своє, переживає як своє, їй належить.

Головна характеристика ППО – стан його меж, фізичних і психологічних позначок, умовних ліній, визначають зону особистого контролю (на що я можу впливати, що можу контролювати, чим можу розпоряджатися як своїм).

Чіткі, ясні кордону ППО є показником нормального особистісного розвитку. «Слабкі» кордони (крайній варіант – відсутність кордонів) свідчать про серйозні порушення-правовідносинах динаміки особистісного розвитку. Слабкість кордонів ППО проявляється в нездатності встановлювати точну, адекватну дистанцію з людьми. Порушені, проникні кордони призводять до залежності від будь-якого зовнішнього впливу, підвищується ризик опинитися в ролі жертви в прямому і переносному сенсі цього слова. Дитина з порушеними психологічного простору не здатна надати опір, допускає насильство над своїм тілом, не може сказати тверде «Ні!» при спробах залучити його до травмуючої ситуації.

Для більшості дітей-сиріт, які мають травматичний досвід проживання в соціально неблагополучній сім'ї (які зазнали жорстоке поводження, фізичне і сексуальне насильство і т. п.), характерні порушені чи не сформовані межі ППО.

Крім того, традиційна організація життя в дитячих будинках і школах-інтернатах також сприяє подальшому «розмивання» меж особистості. Мова йде про такі типові умови життєвого устрою, які не дають можливості дитині вибудувати цілісне, окреме «Я», як єдиний розпорядок для всіх (незалежно від індивідуальних особливостей); відсутність власних речей (всі загальні); загальні спальні (відсутність особистого простору, притулку, куди без дозволу не може увійти інша людина).

Проживання в таких умовах не дає можливості дитині відчувати свою окремішність, самотність. Як наслідок цього, дитина стає нездатним здійснити основну операцію самовизначення – співвіднести себе з світом, виділивши себе як окрему одиницю.

3. Схильність до психологічного злиття.

Схильність до психологічного злиття, характерна для дітей-сиріт, проявляється у несамотійності при прийнятті рішень, орієнтації на референтну групу, і протиставити свої бажання, мрії, інтересам, прийнятим у підлітковому середовищі («всі мої друзі пішли вчитися на кухаря – кондитера і я разом з ними», «якщо я піду вчитися в інше училище, мене засміють ...»). Невропсихологічний механізм злиття перешкоджає самовизначення, так як виключає авторство по відношенню до власного життя.

Авторство по відношенню до власного життя може бути розкрито відомим виразом («не так важливо, що зі мною зробила життя, важливо те, що я сам зробив з того, що зі мною зробили»).

4. Несформованість тимчасової перспективи.

Вміння вибудувати тимчасову перспективу є необхідною умовою для здійснення самовизначення.

Для того щоб зробити вибір в теперішньому часі, який буде мати наслідки в майбутньому, дитині необхідно мати ясний образ цього майбутнього. Саме в цьому випадку вона може осмислено вибудовувати свої дії з їх втілення і проектувати різні варіанти майбутнього. Сформованість часової перспективи (встановлення зв'язків з власним минулим, сьогоденням і майбутньому) дозволяє проектувати життя з урахуванням досвіду минулих виборів. У тому випадку, якщо у дитини в досвіді не було можливостей робити вибір (наприклад, вона була позбавлена можливості вибирати заняття по душі, її потреби, схильності та бажання ігнорувалися), то у неї і немає ніяких підстав для самостійного вибору професії .

Діти-сироти живуть переважно теперішнім. Це виражається в тому, що вихованці, мають в особистій історії психологічну травму, не можуть відтворити в пам'яті, як вони росли, дорослішали, як змінювався їх внутрішній світ. У них практично відсутня здатність до уявного переміщення « Я » у часі . Типові відповіді дітей такі: «Минуле – це вже минуло, і я його не пам'ятаю , а майбутнє – я його не знаю, що там буде далі... ну, може бути, я постарію, кудись поїду в інше місто , де-небудь буду працювати ». Заяви таких дітей про майбутнє позбавлене реалістичності, їм властиво «прожектерство», фантазії, не підкріплені реальними можливостями. Так, наприклад, дівчинка, закінчивавши дев'ятий клас, відмовляється від подальшого навчання, хоче бути відомим юристом .

Фактори, обумовлені організацій життєздатності дітей-сиріт і дітей , які залишилися без піклування батьків :

- замкнутість і обмеженість простору життя;
- переважання директивно-опікунського стилю в системі відносин «дорослий - дитина»;
- обмежені і одноманітні соціальні контакти;
- недостатнє знайомство з традиційною дитячою культурою, задає зразки самовизначення (в ігровий культурі накопичено багато дворових ігор, беручи участь у яких дитина навчається враховувати інтереси інших людей і

краще розуміє свої можливості; діти-сироти практично «вимкнені» з дворових дитячих спільнот, а у дитячих будинках недостатньо мало приділяється уваги відновленню дитячої субкультури);

- збіднення контактів із сім'єю та родичами, що призводить до переривання і незнання особистої історії, обриву коренів, у дитини немає перед очима позитивних прикладів різних стратегій життєвого самовизначення його предків; мова йде про таких можливих варіантах життя, як, наприклад, захисник, рятувальник, вчитель і т. п .

Означені вище фактори обумовлюють особливості самосвідомості підлітків, які виховуються в закладах для дітей - сиріт .

Для них характерно наступне :

- схильність уникати відповідальності за вибір та її опікає дорослий;
- потреба у психологічному злитті;
- прагнення розмивати межі власного «Я» за рахунок включення себе в групу;
- неадекватна самооцінка;
- розмита статева ідентичність (у дівчаток не сформований образ «жіночності», у хлопчиків спотворене уявлення про мужність).

У зв'язку з цим у дітей-сиріт не може вироблятися адекватна самооцінка, немає стійкого образу «Я», зміст якого бідно, слабо структурований, залежить від ситуативних факторів . Індивідуальна картина світу нецілісна, фрагментарна, має «білі плями», які дитина не може заповнити власним досвідом в силу того, що мають труднощі в його осмисленні. У зв'язку з переважанням колективістичного виховання домінують відносини, при яких роль індивідуальних якостей особистості знижується . Виникає можливість заниженої самооцінки, впевненості в собі .

У чому ж полягає особливість психолого-педагогічних виховних впливів, компенсуючих вплив негативних факторів і забезпечують формування здатності до самовизначення у дітей-сиріт ?

При роботі з дітьми - сиротами дуже важливо не пропустити момент, коли дитина починає самовизначатися у світі через позицію соціального утриманця. Роль вихователя полягає у розвінчанні ілюзій про зручність і вигідність такого способу життя. Образно кажучи, вихователь може зруйнувати знецінювати неефективні зразки самовизначення. У той же час дитина повинна усвідомити свої можливості і обмеження. Одне з головних завдань вихователя зі стоїть у тому, щоб допомагати дитині - сироті бути в контакті з реальністю, уникати ілюзій і забобонів.

Спочатку потреби в самовизначенні у дитини немає. Вона формується дорослим через створення ситуацій вільного вибору. Для цього в першу чергу вихователь повинен перешкоджати зазначеній вище тенденції дитини-сироти до злиття з групою, повертаючи йому його індивідуальність.

Це можна робити на будь-якому матеріалі за рахунок запитань, уточнень щодо прояснення власних бажань дитини: «Ну, добре, всі йдуть в це училище, а ти сам – то що думаєш, тобі самому, чого найбільше хочеться? Адже ти не всі? Адже ти чимось відрізняєшся від свого друга, як ти думаєш, як ти відчуваєш, що ти інший?» Такий підхід повинен стати наскрізною ідеєю виховання.

Для дитини-сироти професійне самовизначення можна розглядати як засіб для особистісного самовизначення. Через вибір професії він визначає своє місце в житті і ту систему відносин, в яких буде відчувати себе значущим і затребуваним: «Я хочу бути хорошим теслею. Вони добре заробляють. Я зможу утримувати свою сім'ю. Таких людей поважають. Я можу жити в місті і селі». Провідна думка, ідея, яка лежить в основі роботи з дітьми-сиротами: «Не важливо, що ти сирота, важливо, що ти будеш майстром, професіоналом у своїй справі, зможеш знайти місце в житті і подбати про себе і своїх близьких». Через цю установку досягається головна мета – знайти місце в житті.

Вибір професії, зроблений в підлітковому віці або ранній юності, істотно впливає на майбутній образ життя (включаючи матеріальний

добробут, особистісний розвиток, місце проживання, сім'ю і т. д.). Для того щоб зробити такий вибір, дитину необхідно вчити проектувати власне майбутнє (моделювати різні варіанти майбутнього життя).

Що повинно включатися в проект бажаного майбутнього:

- образ себе – яким я себе уявляю в майбутньому (чим більш розгорнутим і реалістичним буде вибудоване уявлення дитини про себе, тим більшою мірою цей образ буде володіти мотивуючою, «притягательною» силою);
- уявлення про бажану систему життєво важливих відносин (якою буде моя сім'я, з якими людьми я буду працювати і дружити, яке місце займу в цих відносинах, яку роль буду виконувати по відношенню до рідних і близьких і т. п.);
- уявлення про спосіб життя (де я буду жити? У великому місті чи в сільській місцевості, чим буду займатися , як буду проводити вільний час);
- уявлення про ритм і динаміку життя (як буде структуроване по часу моє життя; наприклад, життя буде розмірене, спокійне, передбачуване, або моє життя буде пов'язане з постійними змінами, підвищеними навантаженнями , пригодами , ризиками і т. п.).

Крім образу бажаного майбутнього у дитини бути сформоване уявлення про способи досягнень бажаного майбутнього:

- послідовність кроків по отриманню професії ;
- набір компетенцій (здібностей), які потрібно собі розвивати.

Оскільки існують особливі умови життєздатності дітей-сиріт, які виховуються в закладах (соціальна ізоляція, труднощі в отриманні інформації відносно деяких видів діяльності, обмеженість і одноманітність контактів, відсутність досвіду сімейного життя тощо), необхідно організовувати спеціальну діяльність по розширенню кругозору дитини, навчати його самостійному пошуку інформації (використовуючи для цього інтернет-ресурси).

Матеріалом для побудови образу майбутнього являється загальне уявлення дитини про світ, його «картина світу». Як вже зазначалося, під

картиною світу розуміється весь комплекс уявлень людини про навколишню діяльність, в тому числі і про те, як влаштований світ, уявлення про існуючі типи діяльності.

У дітей-сиріт джерела отримання інформації для побудови картини світу обмежені: вони повністю або частково виключені з внутрішньородинної комунікації, їх можливості включатися в дворове «життя» сімейних дітей обмежені. Це підвищує питому вагу власного досвіду дитини-сироти у формуванні уявлень про світ. Задача вихователя в цьому сенсі полягає в тому, щоб органі-втілювати спеціальні умови для набуття цього досвіду (на уроках, у поїздках, справах, різних об'єднаннях, органах самоврядування дитячого колективу, дитячих колективах, групах).

Самовизначення розуміється в широкому діапазоні значень – від прийняття життєво важливих рішень до одноактних самостійних вчинків у повсякденному житті. З точки зору самовизначення важливо, щоб дитина в кінцевому підсумку могла відповісти самій собі в будь-якої значущої ситуації на ключові питання.

Хто я такий? – усвідомлення своїх тілесних, соціальних, психологічних характеристик. Наприклад, іноді вихователі допомагають такого усвідомлення за рахунок простих нагадувань: «Ти ж хлопчик!», «Не забувай, що ти-дівчинка!», «Зараз ти не просто Петрик, ти зараз учень 2-Б класу», «Тобі скільки років?»

Що я роблю? – усвідомлення змісту діяльності. Наприклад, дитина починає усвідомлювати, що вона зараз робить: «Це я граю», «Я вчуся», «Зараз я відпочиваю», «Я намагаюся сподобатися» і т. д. Поряд з умінням означувати саму діяльність, бажано допомогти дитині усвідомлювати свої емоційні стани: «Я ображаюся», «Мені сумно (весело)», «Я злюся» і т. д.

Навіщо (чому) я це роблю? – розуміння цілей і смислу виконання дій.

Тренування здібностей відповідати на ці питання в простих життєвих ситуаціях дозволяє дитині (навіть з затримками в розвитку) перебувати в контакті з реальним світом.

Наведемо як приклад ситуацію, яка була створена педагогом для навчання самовизначення . Випускник дитячого будинку (15 років) вирушає на навчання у сусіднє місто і йде в касу за квитком на поїзд. Йому виділили велику суму грошей на дорогу і придбання одягу. Супроводжуючий соціальний педагог довго чекав його на пероні і вирішив поцікавитися , чому хлопчик так довго не повертається. Виявилось, що він з розгубленим виглядом стоїть біля каси , затиснувши в кулаці гроші . Він не став купувати квиток, тому що квиток коштує 40 грн. . 20 коп ., а в руці було тільки 40грн. Про велику суму грошей він навіть не подумав тому, що там були сотенні купюри і міняти їх він просто не зміг. А до відходу потяга залишилося 5 хвилин .

Соціальний педагог міг би, звичайно, взяти дозвіл ситуації на себе . Це було б простіше і звичніше . Але він застосував іншу тактику, задавши кілька запитань : «Діма! Ти пам'ятаєш, що ти повинен зробити? Що тебе найбільше головне зараз: гроші зберегти нерозмінними або потрапити на поїзд? Приймай рішення і дій! У тебе є 5 хвилин».

Здатність до особистісного та професійного самовизначення формується, з одного боку, стихійно, під впливом соціальних умов та соціального середовища , в якій здійснюється життєдіяльність дитини, а з іншого боку, у процесі спеціально організованої діяльності, в яку включається дитина-сирота.

Вивчення здатності до самовизначення може відбуватися в процесі повсякденного життя дитини, при організації навчально-виховної роботи. Це вивчення ґрунтується на психолого-педагогічному спостереженні за поведінкою дитини в різних стихійно виникають і спеціально організованих ситуаціях. Результатом проведеного педагогічного спостереження різними фахівцями (вихователь, соціальний педагог, психолог , лікар , вчителі), які працюють з дитиною, може стати узагальнення оцінок конкретних якостей, властивостей, характеризують здатність до самовизначення .

3. Критерії та показники самовизначення

Як вже зазначалося, самовизначення дітей - сиріт можна розглядати як процес і як конкретний результат розвитку який важливо зафіксувати педагогу для подальшого психолого-педагогічного супроводу дитини.

Результат самовизначення можна охарактеризувати як здатність або готовність дітей до самостійного вибору, в тому числі і професії.

Для оцінки результату необхідні критерії і показники самовизначення. *Основні інтегративні показники здатності підлітка до самовизначення наступні:* готовність до свідомого вибору (основа самовизначення), самопізнання, адекватна самооцінка, диференційована оцінка інших людей.

З точки зору компетентнісного підходу результатом профорієнтації є оволодіння дітьми - сиротами ключовими компетенціями.

Орієнтуючись на культурологічний підхід, науковці визначають результат профорієнтаційної роботи з точки зору формування культури професійного самовизначення, яку розглядають як інтегративний компонент базової культури особистості школяра, «дозволяючий свідомо проектувати і вбудовувати стратегію професійного вибору і включає у себе професіографічну грамотність, професійну самосвідомість, емоційно-ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності, потреба в професійному самовизначенні, самореалізації і профстремлінні»..

Можна підходити з різних сторін до визначення критеріїв і показників самовизначення дітей-сиріт. У всіх варіантах, викладених у різних джерелах, очевидним показником самовизначення називається здатність приймати свідоме і самостійне рішення в ситуації вибору.

Охарактеризуємо деякі прояви здібності до самовизначення у дітей-сиріт.

За когнітивним критерієм. Дитина розуміє свої можливості і обмеження як тілесні, так і психологічні, тобто знає сильні і слабкі сторони свого темпераменту, характеру (наприклад, ступінь витривалості,

координації рухів, силу, типові способи реагування в стресових ситуаціях і т.д.).

За емоційно - вольовим критерієм .

Дитина при невдачах не впадає в агресію, а робить якісь дії , спрямовані на посилення своїх можливостей (прибіг останній на змаганнях, після цього почав тренуватися, щоб перемогти наступного разу).

За мотиваційно - ціннісним критерієм .

Дитина здатна розуміти, що для неї важливо зараз в першу чергу, що – у другу, а що може почекати.

Наприклад, випускник дитячого будинку отримує грошову допомогу самостійно витрачає її на покупку теплих речей, а не прогулює всі гроші. Живе не сьогохвилинними бажаннями, а здатний чекати, ставити цілі на майбутнє .

За дієво - практичним критерієм .

Дитина здатна зробити вибір, наполягати на ньому незалежно від тиску групи однолітків, наприклад вирішив кинути палити, хоча всі друзі продовжують це робити .

З урахуванням розглянутих критеріїв і показників педагог може охарактеризувати здатність дитини-сироти до професійного самовизначення щоб визначити етап профорієнтаційної роботи та засоби , що забезпечують формування цієї здатності.

4. Сутність і основні напрями профорієнтаційної роботи

Профорієнтаційну роботу слід розглядати як органічну складову частину виховного і освітнього процесів, яка тісно пов'язана з іншими напрямками діяльності навчальних і виховних установ. У той же час у профорієнтації є свій предмет, специфічні завдання, форми і методи.

Профорієнтацію виділяють у самостійну галузь знань , яка знаходиться на стику різних наук (педагогіки, психології, соціології, економіки, фізіології).

Вищий рівень профорієнтації – це професійне самовизначення, коли людина готова самостійно і свідомо робити відповідальні життєві та професійні вибори без сторонньої допомоги. «Повноцінна системна профорієнтація повинна бути спрямована на поступове формування суб'єкта самовизначення – це кінцева (ідеальна) мета»..

У педагогічній науці і практиці **профорієнтація** розглядається як система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на підготовку молоді до свідомого вибору професії .

Професійна орієнтація – це науково обґрунтована система підготовки молоді до вільного і самостійного вибору професії, покликана враховувати як індивідуальні особливості кожної особистості, так і необхідність розподілення трудових ресурсів».

Сутність профорієнтації як суспільної проблеми проявляється в тому, що необхідно подолати протиріччя між об'єктивно існуючими потребами суспільства у збалансованій структурі кадрів і професійними прагненнями молоді .

Реально професійний вибір дитиною здійснюється не тільки як власне рішення, оскільки вона ще не готова повною мірою усвідомити всі сторони свого майбутнього життя. Вона потребує підтримки дорослих, фахівців, близьких людей, всього суспільства. Результатом цієї підтримки є усвідомлений, самостійний і обґрунтований вибір свого життєвого і професійного шляху.

Підготовка учня до вибору професії – невід'ємна частина всебічного і гармонійного розвитку особистості, і її слід розглядати в єдності і взаємодії з моральним, трудовим, інтелектуальним, політичним, естетичним і фізичним розвитком особистості. Профорієнтація пов'язана з усім навчальним та виховним процесом .

Які завдання вирішує профорієнтаційна робота в установах для дітей-сиріт

- Соціальні – сприяє становленню відповідального члена суспільства, готового до самореалізації ;
- Розвитку особистості, формує якості особистості , необхідні для вибору професії , навчання та успішної роботи;
- Виховні – виховує працьовитість, відповідальність, сумлінність та інші соціально та особистісно-важливі якості;
- Освітні – дає знання про світ професій і окремі професії;
- Мотиваційні – мотивує вихованців на обґрунтований вибору професії.

У професійній орієнтації важливо керуватися рядом принципів, тісно пов'язаних з загальнопедагогічними принципами:

- зв'язок профорієнтації з життям, працею, практикою;
- систематичність і наступність;
- взаємозв'язок школи , сім'ї , базових підприємств, середніх професійних навчальних закладів і соціуму ;
- який виховує характер профорієнтації;
- взаємозв'язок діагностики та виховання ;
- диференційований та індивідуальний підхід до вихованців залежно від віку і рівня сформованості їх професійних інтересів;
- оптимальне поєднання масових, групових та індивідуальні форм профорієнтаційної роботи;
- відповідність змісту форм і методів профорієнтаційної роботи потребам професійного розвитку особи і одночасно потребам регіону.

Традиційно професійна орієнтація будується на основі тріади: «хочу» (бажання вихованця) - «можу» (його здібності , знання, вміння, отримане навчання) - « треба» (потреби суспільства, можливості регіональної системи зайнятості населення).

На яких ідеях ґрунтується сучасна профорієнтація. У сучасній профорієнтації домінують дві ідеї. *Перша* – ідея диференціації в проведенні профорієнтаційної роботи з підлітками. Спочатку роботи треба визначити життєві і професійні плани дітей, а потім організувати виховну роботу у

відповідності з можливостями і планами вихованців. Диференціація дозволяє вести профорієнтаційну роботу бо-леї цілеспрямовано, а отже, і більш ефективно.

Інша ідея полягає в тому, що вибір професії зумовлено не тільки орієнтацією на ту чи іншу професію, але і вибором бажаного для себе соціального становища – як підліток збирається розподіляти час між роботою, сім'єю, друзями , захопленнями; який рівень доходу хоче мати; наскільки спокійною або ризикованою повинна бути робота і т. д. Обрана професія стає засобом досягнення всіх цих планів .

Таким чином, професійна орієнтація визначається як підготовка молоді до вибору не тільки професії, але і свого місця в суспільстві.

Назвемо основні напрями профорієнтаційної роботи:

1. Професійне просвітництво.
2. Професійна діагностика.
3. Професійна консультація .
4. Професійний відбір.
5. Професійна адаптація.
6. Професійне виховання .

Професійне просвітництво – повідомлення дітям відомостей про різні професії, їх значення для народного господарства, потреби в кадрах, умови праці, вимоги, що висуваються професією до психофізіологічних якостей особистості, способи і шляхи їх отримання, оплату праці. Учні повинні знати основні загально трудові поняття: культура праці, трудова дисципліна, принципи планування, структура підприємства і т. п .

Робота з профпросвітництва включає в себе профінформацію, профпропаганду (пропаганду окремих , необхідних суспільству професій) і профагітацію (агітацію з метою заповнення вакантних місць у професійних навчальних закладах і на виробництві).

Профінформація спрямована на надання вихованцям інформації про світ професій в цілому; окремі професії; те, як можна отримати ту чи іншу професію ; вимоги, які професія пред'являє до людини.

Отримати ці знання і вихованці і педагоги можуть з книг, довідників, енциклопедій (майже в кожній бібліотеці є енциклопедії «Світ професій», «Моя професія», збірки журналів з описом професій , що видавалися в 60-80-ті роки). Відомості в цих виданнях частково застаріли, але основні характеристики професій в них дані.

Сучасні довідники видаються службами зайнятості і різними центрами при управліннях освіти.

Як правило, вони розміщують цю інформацію на своїх сайтах або публікують у вигляді довідників і різних брошур. Існують сайти в Інтернеті, в яких описуються сучасні професії.

Інші джерела – журнали, газети, телепередачі. При їх читанні і перегляді треба звертати увагу вихованців на опис праці і професій, обговорювати, як діти сприймають професії.

Доцільно запрошувати для зустрічей з дітьми представників професій з різних підприємств, організацій. Інформація, отримана в розмовах з людьми, може бути найдієвішою.

Велику допомогу в профпросвіті можуть надати працівники служби зайнятості та центрів профорієнтації. Вони розташовують інформацією про потреби в кадрах, про навчальні заклади, можуть підказати вихованцям, як легше отримати бажану професію.

Як правило, профпросвітою і профагітацією займаються і представники навчальних закладів, студенти закладів вищої, початкової та середньої професійної освіти.

Відомості про зміст професії та їх значущості інколи можуть бути дані дуже спотворено, внаслідок чого створюється враження невиправданої привабливості одних професій і неприйняття інших.

Приклад тому – професії юриста або економіста, популярність яких надмірно роздута. У підлітків складається враження, що юристи і економісти дуже забезпечені, робота у них гарантована. У той же час статистика останніх п'яти років говорить про те, що лише 5 % випускників, які отримали ці спеціальності, відразу влаштовується на роботу, а їхні заробітки набагато нижчі, ніж заробітки кваліфікованих робітників.

Або інший приклад. Існує думка про скорочення потреби в робітничих професіях. Але навіть в умовах скорочення зайнятості на підприємствах не вистачає робітників високої кваліфікації. Хорошим робітникам-верстатникам керівники підприємств готові платити заробітну плату, в декілька разів перевищує заробітну плату інженерів .

Ще один приклад – професія перукаря. Дівчатка зазвичай з полюванням її вибирають, вважаючи, що без роботи не залишаться. Мало хто з них замислюється про те , що всі інструменти необхідно купувати на свої гроші, та й заробітна плата в більшості перукарів низька. У той же час в містах завжди потрібні мерчендайзери, маркетологи, торгові представники, а маючи освіту в цій сфері і невеликий досвід роботи, можна знайти постійну і непогано оплачувану роботу .

Тому перед педагогами стоїть досить складне завдання: виправити йдуть врозріз з потребами економіки країни і ставлення суспільства до деяких професій і сформувати нове.

Профпросвіта – процес активний, тому слід більше спиратися на такі методи роботи, які вимагають участі дітей у процесі отримання інформації (збір портфоліо, виконання проектів, ігри і інші методи).

Щоб робота з профпросвіти мала позитивні результати, вона повинна проводитися вміло і з великим педагогічним тактом.

Складовою частиною профпросвіти є профпропаганда, а основними формами її проведення – зустрічі з представниками різних професій, лекції про різні галузі народного господарства, виробництва і професії і т. д.

Попередня професійна діагностика направлена на виявлення інтересів і здатностей особистості до тієї чи іншої професії.

Для педагогів важливо вивчити характерні особливості особистості : ціннісні орієнтації, інтереси, потреби, схильності, здібності, професійну спрямованість , професійні наміри, мотиви вибору професії, риси характеру, темперамент, стан здоров'я. Діагностики цих психологічних особливостей краще довіряти фахівця, але вихователь повинен розуміти основні способи їх формування і розвитку. Проаналізуємо цю роботу на прикладі формування цінностей, схильностей, здібностей і мотивів вихованців.

Цінності служать стандартами при оцінці поведінки, подій і людей (включаючи себе), при формуванні і висловлюванні установок і при виборі і поясненні різних дій. Вироблення цінностей відбувається досить складним шляхом . Вони в основному формуються в дитинстві. Їх джерело – це люди, які оточують дитину, перш за все сім'я. Вихованці дитячого будинку перебувають у складній ситуації, - у них відсутній основний зразок для формування цінностей – сім'я. Тому вони копіюють інших дітей і дорослих, які їх оточують. Роль вихователя як зразка поведінки у цьому зв'язку значно зростає . Його поведінка, реакції на дітей, теми розмов з дітьми – ось орієнтири для становлення системи цінностей вихованців. В той же час важливо захистити дітей від небажаних зразків , щоб вони не засвоїли асоціальні цінності . Інша особливість формування цінностей полягає в тому , що однією з основних цілей отрочества і юності є здатність поглянути на світ іншими очима і побудувати систему цінностей, що відрізняються від батьківських . Отже, необхідно уникати надопіки, надавати вихованцям самостійно приймати рішення , відповідати за ті чи інші справи .

Головну роль у виборі цінностей мають мотиви, які, у свою чергу, залежать від інтересів і потреб особистості, цілей цієї особистості . Мотиви вибору професії можна поділити на обґрунтовані (наприклад, мотиви пізнавального характеру, мотиви, в яких підкреслюється суспільна значимість професії та ін.) і необґрунтовані (романтика професії, захоплення

поверхневої стороною професії, немотивований вибір і т.д.). Виявлення мотивів вибору професії дозволяє дізнатися, що саме спонукало людину брати даний вид праці і наскільки чіткі, аргументовані мотиви вибору. Це в свою чергу дає можливість з'ясувати ставлення особистості до об'єктивних цінностей.

Схильності – це спонукання, що мають у своїй основі активне, творче ставлення до об'єкта. Виявити схильності просто: на заняття, до яких вихованець схильний, він витрачає більше часу і до того ж працює з бажанням.

Якщо людина при цьому домагається певних результатів в діяльності (навчальній або трудовій), то можна говорити про здібності до цієї діяльності.

Здібності – психологічні особливості людини, від яких залежить успішність набуття знань, умінь і навичок, але які самі до наявності цих знань, умінь і навичок не зводяться. Основними показниками здібностей слід вважати те, наскільки легко підліток засвоює нові знання, швидко удосконалюються вміння, яких він досягає результатів діяльності.

Професійна консультація спрямована в основному на надання індивідуальної допомоги у виборі професії спеціалістами-профконсультантами.

Вихователь дитячого будинку може надати консультаційну допомогу у формі бесіди, гри, залучення вихованців до дискусії. Можна виділити три типи профконсультацій.

1. *Підготовча профконсультація* підводить вихователя до усвідомленого вибору професії, ведеться вона протягом всього періоду перебування дитини в дитячому закладі.

2. *Мета завершальної профконсультації* – надання допомоги у виборі професії відповідно інтересам, нахилам і психофізіологічним здібностям дитини. Цю консультацію в 8-11-х класах проводять фахівці-профконсультанти спільно з вихователями.

3. *Уточнююча профконсультація* виходить за межі школи, установ для дітей-сиріт і ведеться в закладах професійної освіти, на підприємствах і т. п .

Кожен з типів профконсультації проводиться по-різному.

Підготовка учнів до вибору професії немислима без розвитку самооцінки і позитивних якостей особистості .

Профконсультація першого типу має передусім розвивальний характер.

Проводити її можна за таким планом:

- обговорення інтересів, можливостей, обмежень дитини, її планів – життєвих та вибору майбутньої професії;
- надання дитині інформації про професії, шляхи їх вибору, навчальні заклади тощо;
- обговорення наданої інформації;
- обговорення та аналіз можливих варіантів вибору професії.

Другий тип профконсультації носить рекомендаційний характер і вирішує такі основні завдання : відповідає стану здоров'я вимогам обраної професії ; сформована психологічна готовність особистості до оволодіння обраною професією. Вихованцю необхідно надати довідкову інформацію про зміст і характер праці, можливості отримання спеціальної освіти, професійної підготовки і працевлаштування.

Третій тип профконсультації пов'язаний з вступом вихованця в професійний навчальний заклад або на роботу. Його можна назвати ще формуютьчим, бо основне завдання на цьому етапі – допомогти молодій людині ствердитися у професійному виборі.

Якщо індивідуальна консультація в основному вимагає спеціальної підготовки, то групову консультацію може організувати і сам вихователь . Зрозуміло , необхідно володіти методикою її організації.

Професійний відбір (підбір) проводиться з метою вибору осіб, які з найбільшою ймовірністю зможуть успішно освоїти конкретну професію і виконувати пов'язані ні з нею трудові обов'язки.

У процесі професійного відбору (підбору) визначається професійна придатність людини. Здійснюється безпосередньо на підприємствах або в організаціях при прийомі людини на роботу або змінах у кар'єрі.

Профвідбір (підбір) поділяють на два види – констатуючий і організуючий. *Констатуючий* передбачає рішення питань про придатність до професії того чи іншого особи у формі « придатний» і « не придатний». У разі негативного відповіді людина повинна вибирати іншу професію або місце роботи. *Організуючий* профвідбір (підбір) покликаний виявити і оцінити індивідуальні особливості людини , що являються показаннями не до однієї, а до декількох професій, що більшою мірою відповідає потребам і завданням організацій та підприємств щодо своєчасного заповнення вакантних місць .

Правильний профвідбір (підбір) слід проводити з допомогою психологів , фізіологів, медиків.

Нерідко профвідбір (підбір) важко здійснювати через недостатність розвитку методики його застосування. Наприклад, при відборі абітурієнтів до вузів вступні іспити ще не дають підстав судити про професійну придатність вступників .

У процесі соціально-професійної адаптації відбувається активне включення людини в ту або іншу соціальну, професійну групу, засвоєння соціально-психологічних відносин у цій групі.

На цьому етапі виявляються недоліки попередньої професійної орієнтації і професійної підготовки, формуються нові установки, потреби, інтереси у сфері праці і, нарешті, виявляється , наскільки життєві плани виявилися реальними . Успішність адаптації є своєрідним критерієм ефективності профорієнтаційної роботи з підлітками та молоддю .

Багато дослідників вважають, що процес професійної адаптації починається безпосередньо на роботі , інші стверджують, що початок цього процесу закладається ще в шкільний період, і поділяють його на чотири періоди : підготовка до праці в навчально-виховному закладі, вибір професії ,

професійна підготовка, початок трудової діяльності . У професійній адаптації можна виділити дві взаємопов'язані сторони: професійну і соціально-психологічну .

Професійне виховання – процес формування у школярів потреби у праці та професійної діяльності. Мета професійного виховання – формування особистості працівника, що відповідає вимогам сучасного виробництва і соціального прогресу, що володіє високими, моральними і професійними якостями (почуття обов'язку, відповідальності, професійної честі та гідності).

Найбільш доступними і в той же час затребуваними в установах для дітей-сиріт є професійна освіта і професійне виховання. Професійна діагностика і консультація повинні проводитися фахівцями-психологами. Професійна адаптація здійснюється тоді , коли випускник дитячого будинку вже починає працювати.

5. Етапи професійного самовизначення і профорієнтаційної роботи

Життя людини унікальне і неповторне. Кожен з нас вважає, що його життя і доля не схожі на долі інших людей. Тим не менше, всі ми в своєму розвитку проходимо певні етапи. Якщо знати особливості цих етапів, то можна більш ефективно організувати роботу з вихованцями.

Важливо знати ці етапи і самим вихованцям. В житті все взаємопов'язано. Підліткам необхідно зрозуміти, що кожен наш крок у житті визначає майбутні кроки і події. В психології міцно затвердилося поняття «життєвий шлях особистості », який розуміється як історія формування і розвитку особистості в певному суспільстві (Анан'єв).

Е . Гінзберг ще в 1951 році сказав, що підліток повинен усвідомити перспективу з тим, щоб вміти відмовитися від негайного задоволення потреб, якщо при цьому йому буде важче досягти кінцеві професійні цілі.

У психології пропонуються різні періодизації розвитку людини, кожен автор описує особливості професійного розвитку людини в тому або іншому віці по-різному

У професійній орієнтації найбільш відома **періодизація Е. Климова**
Перший етап – допрофесійний розвиток – поділяється на наступні стадії:

- 1) передігри (від 0 до 3 років);
- 2) ігри (від 6 до 8 років);
- 3) оволодіння навчальною діяльністю (від 6-8 до 11-12 років).

Другий етап – власне професійний розвиток:

- 4) стадія оптації (від 11-12 до 14-18 років);
- 5) стадія професійної підготовки (від 15-18 до 16-23 років);
- 6) стадія розвитку професіонала (від 16-23 років до пенсії).

Періодизація Дж. Сьюпера найбільш повно розкриває всі особливості професійно-професійного розвитку людини. Дж. Сьюпер виділив п'ять основних етапів професійного розвитку:

- 1) зростання: розвиток інтересів, здібностей (0-14 років);
- 2) дослідницький: апробація своїх сил (14-25 років);
- 3) затвердження: професійна освіта і зміцнення своїх позицій у суспільстві (25-44 роки);
- 4) підтримування: створення стійкого професійного положення (45-64 роки);
- 5) спад: зменшення професійної активності (65 - і більше років).

Вихователі закладів для сиріт працюють з дітьми, що знаходяться на першому і частково другому етапах професійно-професійного шляху, тому розглянемо їх більш детально.

Дж. Сьюпер прийшов до висновку, що результатом всієї роботи по орієнтації підлітка у світі професій має стати формування професійної зрілості . Основними її характеристиками є:

- зацікавленість у тому, щоб зробити професійний вибір, використовуючи при цьому всі ресурси й інформацію;
- прагнення до отримання нової інформації і планування бажаного місця роботи . При цьому інформація і планування «приміряються» людиною до самого себе;

- однорідність професійних переваг на протязі тривалого часу, в одній професійній галузі;

- «кристалізація рис»: зрілість інтересів, незалежності від інших людей і обставин при виборі професії і просуванні по ній, реалізм професійних позицій, відповідність цінностей обраної роботи інтересам часу;

- відповідність між уподобаннями та здібностями, інтересами і активністю суб'єкта .

Таким чином, вся робота з вихованцями повинна наводити не просто до вибору місця навчання або роботи, а визначення першого кроку на довгому шляху професійного життя, про який випускник зібрав максимум необхідної інформації, «приміряв » його до себе, позитивно до нього відноситься.

Тепер перейдемо до опису етапів професійного розвитку.

На стадії зростання знайомство дитини зі світом професій відбувається різними шляхами (спостереження, розповіді дорослих, книг, кінофільмів і т. д .), але найважливішим з них є ідентифікація з дорослими. Саме в цьому віці діти найчастіше грають в професії, ніж у професії людей, яких вони знають.

Важливо розширювати сферу спілкування дітей з дорослими – представниками різних професій, тими, хто викличе симпатію у дітей і може показати професію «наживо».

Особливо важливо показувати дітям працюючих людей і ті професії, які їх оточують. Сама стадія зростання ділиться на три етапи.

- Етап фантазії (0-10 років). Від народження до 3 років дитина в процесі спілкування з дорослими розвиває функції виборчого сприйняття, координованих дій, найпростіші правила поведінки і моральних оцінок. Від 3 до 10 років дитина оволодіває основними смислами людини-мічної діяльності, міжособистісними відносинами, відповідними діями в системі ігор. На цьому етапі домінують дитячі потреби; професії сприймаються за зовнішніми ознаками (наприклад, дитина говорить: «Буду пожежником, буду їздити на червоній великій машині». При це він не розуміє небезпеки

професії, її важливість для людей, того, яку освіту отримати, які будуть оплата праці та графік роботи та ін). Професійні ролі дитина програє у фантазії або в грі, у чому прикрашаючи і професію, і себе в ній не спирається на реальність.

Для даного віку це нормально, стадія фантазії необхідна, щоб дитина могла розвинути сферу бажань і потреб.

- Етап інтересів (11-12 років), на якому відбувається початкове ознайомлення із змістом різних сфер життя-життєдіяльності людини, проявляється первинний інтерес до праці, в грі моделюються елементи трудової діяльності, розвиваються здатності до самоконтролю і самооцінки, уявлення, планування, самоаналізу. Формуються професійно важливі переваги. Багато людей роблять свій початковий вибір саме в цьому віці. Зовсім не обов'язково, щоб дитина точно назвала професію. Важливіше, щоб вона визначилася з тим, які види і умови робіт їй подобаються, а які – ні.

Наприклад, визначити коло улюблених предметів, хоче мати справу з людьми або технікою, сидячою або рухливою повинна бути робота і т. д. Звичайно, це може бути вже і назва професії. Головне, щоб за назвою стояло зрозуміло основні умови праці.

Найважливішою умовою на цьому етапі є надання дитині можливості вибору форми отримання знань і самого змісту своєї пізнавальної діяльності у відповідності зі своїми інтересами.

- Етап здібностей (13-14 років). Перевіряються індивідуальні здібності, з'являються уявлення про професійні вимоги і професійну освіту.

На цьому і наступному етапах підлітку слід надавати максимально широкий спектр способів вивчення своїх можливостей – розмірковувати про них, пробувати себе в різних видах робіт – волонтерських, під час дозвілля (гуртки, секції, клуби за інтересами), частково оплачуваних, у різних ролях у процесі навчання у школі.

Доведено, що чим ширше у підлітковому віці людина вивчить свої сили і можливості, чим у більшому спектрі професій «спробує свої сили, тим

стабільнішою буде її професійний шлях. Дійсно, адже вибір тоді буде більш усвідомленим, якщо спирається на реальне знання себе, своїх можливостей, бажань і обмежень.

До закінчення цієї стадії має відбутися поступове формування загальної готовності до професійного самовизначення і підготовка до майбутнього трудового життя в широкому плані. У дітей має сформуватися своє бачення світу професій (образ « Я » у світі професій) через їх включеність в різноманітну соціально значиму діяльність, яка є по суті професійною і містить професійні елементи.

У стадії дослідження особливо цікавим є перший з етапів – тентативний (15-17 років). На ньому відбувається оволодіння системою соціально значущих цінностей і уявлень про побудову життя та професійного шляху, засвоєння системи відповідальних відносин з однолітками і дорослими, активний аналіз ставлення до світу дорослих, самооцінка власної придатності на основі аналізу можливостей та розвитку професійно важливих якостей, активні спроби самовдосконалення, самовиховання, самоосвіти, самоорганізації. Робиться попередній професійний вибір, який апробується в планах і задумах або в реальності. В аспекті цього досвіду оцінюються власні якості. На цьому етапі важливо, щоб підліток не робив поспішних рішень (не вийшло з першого разу – не вийде взагалі).

Підлітку важливо пояснити тривалість процесу оволодіння професією, те, що на цьому шляху можливі помилки, і важливість навчання на власних помилках.

Він повинен знати, які чинники необхідно приймати до уваги, усвідомлювати, які випадковості можуть вплинути на досягнення мети, розуміти взаємозв'язок теперішнього і майбутнього.

Вихованцю повинна бути надана психолого-педагогічна допомога в конкретних професійних виборах (професійного навчального закладу, професії і спеціальності, місця роботи і конкретного трудової посади). Необхідно формування стійкого інтересу до професії і здійснення

початкового професійного вибору (образ « Я » у професії). В основі роботи на цьому етапі – варіативні професійні проби підлітків, а результат – формування індивідуалізованої програми-плану професійної кар'єри – роботи підлітка в плані підготовки і самопідготовки до оволодіння професією.

Важливо, щоб до 16-18 років підліток досяг рольової визначеності, тобто міг відповісти на питання : «Хто я? Чого я хочу? Що я вже вмію? Чого я досяг ?». Подібна визначеність допоможе йому не плутатися в світі професій, а йти у вибраному напрямку, проходячи певні етапи професійного самовизначення.

На цьому етапі робота з вихованцями закінчується, але педагог може розповісти випускникам про те, що буде відбуватися з ними далі на професійному шляху.

Від 16-18 до 17-25 років (стадія професійного навчання) – важливо цілеспрямовано опанувати систему знань і практичних навичок і вмінь в обраній професійній діяльності. У цьому віці формуються уявлення про ту професійну спільність, у яку попала молода людина, розвиваються мотиви і цілі діяльності (чого я хочу досягти, що мені потрібно в цьому житті, яким життям я хочу жити). Молоді люди повні сил, вони трохи «революціонери», часто помічають помилки і критикують більш досвідчених колег, хочуть багато чого змінити в роботі. Водночас досвіду їм ще не вистачає, і вони жадібно хапаються за все нове, швидко накопичують досвід і знання. У цьому важливо створювати багаж, яким потім можна користуватися все життя. Не треба боятися помилок, важливо на них вчитися.

На етапі затвердження (25-44 роки) відбувається пристосування до соціальних і професійних норм, умов, процесів трудової діяльності, подальший розвиток самовизначення в обраній професії, усвідомлення правильності вибору професійного шляху, узгодження життєвих і професійних цілей і установок, формування значущих рис особистості професіонала, розвиток професійно важливих якостей, спеціальних здібностей, емоційно-вольових якостей. Зростають матеріальні потреби.

Людина стає все більш впевненою у собі як в професіоналі, розуміє своє значення для роботи.

На етапі підтримування (45-64 роки) для людини важливо реалізувати свій професійний потенціал. Виникає ще одна важлива потреба передати свій досвід більш молодим, залишити учнів.

На етапі спаду (65 і більше років...) поступово знижується професійна активність або звужуються її сфери, згасає багато професійних інтересів, перебудовуються життєві установки, змінюються ціннісні орієнтації, виникають протиріччя між можливостями особистості і бажаннями, погіршення стану різко змінюють життєву спрямованість.

Стосовно до шкільного віку вихователям, педагогам, фахівцям, взаємодіючим з дітьми-сиротами, корисно мати на увазі етапи педагогічної роботи, спрямовані на професійне самовизначення дітей, пов'язані з особливостями віку.

Профорієнтаційна робота визначає успішність професійного самовизначення.

За основу виділення етапів беруться сензитивні періоди розвитку дітей, що відповідають паспортному віку.

Не можна забувати про те, що крім цього існує соціальний та психологічний вік, який може значно відрізнятися від паспортного. Особливо це відноситься до дітей-сиріт, багато з яких відстають у соціальному і психологічному розвитку від своїх однолітків, які виховуються в сім'ях. У своїй роботі вихователі повинні, перш за все, спиратися на психологічний і соціальний вік, враховуючи логіку процесу професійного самовизначення.